

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Člověk, evoluce a kultura

(evoluční modely kultury)

TEZE DISERTAČNÍ PRÁCE

Martin Soukup

Studijní program:	Obecná teorie a dějiny umění a kultury
Obor:	Kulturologie
Název disertační práce:	Člověk, evoluce a kultura (evoluční modely kultury)
Školitel:	PhDr. Václav Soukup, CSc.

2008

1.

Předkládaná práce je teoretickou analýzou evolučních modelů kultury, které chápu jako takové modely kultury, které jsou utvářeny na základě darwinismu a které vznikají v rámci tzv. evolučních sociálních věd. V této práci jsem se věnoval evolučním modelům kultury, které jsou utvářeny v těchto evolučních sociálních vědách: etologie člověka, sociobiologie, evoluční psychologie, koevoluce genů a kultury a behaviorální ekologie člověka. Evoluční sociální vědy je souhrnné označení skupiny věd, směrů, přístupů a škol, které studují lidské chování a prožívání z perspektivy teorie biologické evoluce. Slovní spojení evoluční sociální vědy vyjadřuje průnik mezi přírodními a společenskými vědami.

Evoluční sociální vědy podle mého názoru usilují o vysvětlení a predikci lidského chování prostřednictvím modelů kultury, jako analytických nástrojů. V práci jsem se pokusil zdůvodnit následující navržené rozdělení evolučních modelů kultury do čtyř skupin:

- i. kultura jako systém biologických adaptací (hlavní představitelé: E. O. Wilson, J. Tooby, L. Cosmidesová)
- ii. kultura jako systém kulturních replikátorů (hlavní představitelé: Dawkins, S. Blackmoreová, R. Anger, D. Dennett, J. Delius)
- iii. kultura jako výsledek koevoluce (hlavní představitelé: W. Durham, R. Boyd, P. Richerson)
- iv. kultura jako systém behaviorálních adaptací (hlavní představitelé: E. A. Smith, K. Hill, I. DeVore, R. Lee, Borgerhoff Mulderová, Ana Magdalena Hurtado)

Předkládaná práce je rozdělena do pěti hlavních bloků. V prvním věnuji pozornost pojmu kultura a jeho rozdílným užitím v evolučních sociálních vědách a společenských vědách. Druhou část práce jsem zasvětil vzniku, rozvoji a současnému stavu teorie biologické evoluce. Pro pochopení evolučních sociálních věd je totiž zcela nezbytné porozumět teorii biologické evoluce jako takové, včetně jejího historického vývoje. Některé poznatky a hypotézy průkopníků teorie biologické evoluce jsou totiž dosud platné, respektive nefalšované. Třetí část práce jsem věnoval darwinismu na přelomu 19. a 20. století, kdy byla poprvé aplikována Darwinova teorie biologické evoluce při výzkumu lidského chování a myšlení. Čtvrtá část práce představuje její těžiště. Zabývám se v ní detailně jednotlivými evolučními sociálními vědami, jejich vývojem a současným stavem. Pokusil jsem se nalézt společné jmenovatele evolučních sociálních věd. V páté části jsem se pokusil zhodnotit evoluční sociální vědy z hlediska kulturologie, respektive biokulturologie a provedl jsem jejich srovnání. V závěru práce jsem se pokusil zasadit navržené čtyři skupiny evolučních modelů kultury do kontextu tří strukturálních

úrovni studia kultury v kulturologii. Cílem práce bylo pokusit se interpretovat poznatky evolučních sociálních věd z hlediska kulturologie. Tím bych mimo jiné rád přispěl k budování relativně nového interdisciplinárního přístupu ke studiu člověka – biokulturologie, která se zaměřuje na teorie, modely a poznatky přírodních věd a evolučních sociálních věd a posuzuje je z perspektivy kulturologie.

2.

Evoluční modely kultury jsou založeny na darwinismu, a to buď na tzv. univerzálním darwinismu (memetiky) nebo přímo na teorii biologické evoluce (ostatní evoluční sociální vědy). Proto jsem v předkládané práci věnoval zvláštní pozornost utváření a současnému stavu teorie biologické evoluce. Důraz jsem kladl zejména na formování těch částí teorie biologické evoluce, které jsou využívány představiteli evolučních sociálních věd při budování evolučních modelů kultury. Věnoval jsem proto pozornost nejen historickým okolnostem vzniku Darwinovy teorie biologické evoluce, ale také formování moderní syntézy (neodarwinismu), zrození genetiky, genocentrické revoluci a využití teorie her v teorii biologické evoluce.

Vedle popisu zrodu a vývoje teorie biologické evoluce jsem zaměřil pozornost na formování fyzické antropologie, které je podle mého názoru předpokladem pro studium člověka a kultury z perspektivy darwinismu. Proto jsem část práce věnoval také popisu zrodu fyzické antropologie a idejí mechanizace a biologizace člověka v evropském myšlení.

3.

Zvláštní pozornost jsem v práci věnoval popisu geneze evolučních sociálních věd. Darwinova teorie biologické evoluce velmi záhy vyvolala úsilí o vysvětlení lidského chování a myšlení jako výsledku procesu biologické evoluce, aniž by tím byly sledovány politické či sociální cíle, jako v případě sociálního darwinismu. Tato snaha o vysvětlení lidského chování a myšlení je rámována zejména díly představitelů darwinismu jako byli Baldwin, James, Mivart či Romanes. Avšak s výjimkou Baldwina a Jamese nemůžeme nikoho z těchto darwinistů označit za přímého předchůdce evolučních sociálních věd. Podle mého názoru však tito badatelé předznamovali vznik evolučních sociálních věd a některé jejich hypotézy, jak jsem se snažil ukázat, byly v evolučních sociálních vědách oživeny a rozvíjeny. Kromě toho však první darwinisté, kteří aplikovali Darwinovu teorii biologické evoluce na evoluci lidského chování a mysli, přispěli k formování etologie a komparativní psychologie. Etologie podle mého názoru představuje svorník mezi touto první generací darwinistů a představiteli evolučních sociálních věd.

4.

V předkládané práci jsem dále věnoval pozornost rozdílům v práci s pojmem kultura ve společenských vědách a evolučních sociálních vědách. Navzdory potížím s definicí kultury převládá ve společenských vědách názor, že kultura nemá nic společného s biologickou evolucí nebo dokonce s geny. V tomto smyslu se ve společenských vědách utvořila jistá tradice zacházení s pojmem kultura.

Od sedmdesátých let se ke studiu kultury obrátili také někteří badatelé, kteří na hranicích mezi přírodními a společenskými vědami vytvářejí modely člověka a kultury, jejichž nosným pilířem je teorie biologické evoluce. Většina těchto badatelů při používání pojmu kultura jen málo, pokud vůbec, dbají na jeho ukotvení ve společenských vědách a zacházejí s ním značně svévolně. Důsledkem je pokračující eroze pojmu kultura

V evolučních sociálních vědách je samotnému pojmu kultura věnována jen okrajová pozornost. Pokud je však tento pojem používán, tak obvykle v kulturologicky respektive antropologicky relevantním významu (široké neaxiologické pojetí kultury). Rozdíl mezi společenskými vědami a evolučními sociálními vědami je v oblasti názorů na povahu a genezi kultury, kdy evoluční sociální vědy přikládají biologické evoluci formativní funkci při genezi a evoluci kultury.

5.

Rozbor evolučních modelů kultury představovaný jednotlivými evolučními sociálními vědami představuje těžiště předkládané práce. V rámci příslušné kapitoly jsem se detailně zabýval každou evoluční sociální vědou, kterou jsem zahrnul do předmětu práce. Touto analýzou jsem zjistil, že v žádné z evolučních sociálních věd není kultura chápána jako samostatná superorganická vrstva reality *sui generis*, která nemá žádnou genetickou souvislost s organickým světem, kdy jediným svorníkem mezi kulturou a přírodou by byl člověk, a to pouze v roli jejího nositele. Ve všech evolučních sociálních vědách je kultura vždy úzce propojena s organickým světem procesem biologické či kulturní evoluce. Evoluční sociální vědy se pak vzájemně liší tím, jakou míru vlivu na kulturu přikládají biologické evoluci. Ze srovnání evolučních sociálních věd také vyplynulo, že téměř všechny budují evoluční modely kultury na základě dědičné informace (biologické či kulturní), která jsou předmětem procesu biologické a/či kulturní evoluce a které determinují lidské chování. Jedinou výjimkou je behaviorální ekologie člověka, jejíž představitelé ve svých modelech žádnou dědičnou informaci nezahrnují.

V kapitole věnované rozboru evolučních sociálních věd jsem se také pokusil dokladovat, že evoluční modely kultury nemají souvislost s evolucionistickým paradigmatem v sociální a kulturní antropologii 19. století. Klíčovým argumentem je skutečnost, že představitelé evolucionismu nepracovali s teorií biologické evoluce jako základem pro teorii kultury. Tímto tvrzením není dotčen vliv ideje evoluce, rozpracovaný v rámci přírodních věd, na evolucionistické paradigma v antropologii.

6.

V závěrečné části práce jsem se pokusil zhodnotit probírané evoluční sociální vědy v kontextu kulturologie respektive biokulturologie:

memetiky jsou nezamýšleným důsledkem pedagogického úsilí Richarda Dawkinse. Memetiky považují za neplodného potomka svazku mezi moderní syntézou a genocentrickou revolucí. Všechny problémy memetik podle mého názoru vyrůstají z nedostatečné definice memu. Kultury nelze podle mého názoru rozštípat na úhledné diskrétní jednotky splňující požadavky kladené na replikátor. A není-li k dispozici „kulturní replikátor“, nemůže ani probíhat evoluce kultury procesem podobným evoluci genů. Jediným kladným bodem, který memetikám připisujeme, je pokus o uvolnění kultur z imperialismu genů.

Sociobiologii odmítám zejména z toho důvodu, že její představitelé usilují o zapřažení kultury do vleku genů. K sociobiologii mám dvě hlavní výhrady. Sociobiologové převádí rozmanitost kultur na souhrn kulturních univerzálií, z nichž se vytrácí etnografický detail. Jednotlivé kulturní univerzálie se snaží dát do souvislosti s reprodukčním úspěchem, který mají podporovat. V podání sociobiologů jsou tak kultury jen kaleidoskopickou variací kulturních univerzálií. Kulturní univerzálie však jsou klasifikační podobností kulturních prvků a nikoli jejich obsahovou podobností. Proto se nelze využít kulturních univerzálie jako nástroje studia lidského chování v kontextu biologické evoluce. Druhou výhradou je snaha sociobiologů za vším hledat geny. Každá instituce, každé chování musí podle sociobiologů přispívat k maximalizaci fitness, neboť tvrdí, že lidské chování je založeno na evolučně vzniklých adaptacích, a které vlastně v kulturách zachovávají *status quo*. Nekritizujeme tvrzení, že lidské sociální chování by mohlo být založeno na genech, ale tvrzení, že všechno lidské chování je založeno na genech. Proti tomu se totiž staví diverzifikace kultur, k níž dochází přinejmenším od mladšího paleolitu. Mohutné a stále rychlejší změny kultur, které probíhají již několik desítek tisíc let a se stále se zvyšujícím tempem, nemohou být podle mého názoru výhradně řízeny úsilím o maximalizaci fitness.

Evoluční psychologie je založena na předpokladu, že naše mysl se formovala v prostředí evolučních adaptací a skládá se ze specializovaných modulů. Každý z nich je odpovědí na problém, s nímž se hominidé potýkali. Evoluční psychologové předpokládají, že se nacházíme v jiném prostředí, než v jakém se formovala naše mysl, protože již mnoho tisíc let dochází k masivní diferenciaci a evoluci kultur. S pokračující kulturní evolucí můžeme očekávat, že se naše současné sociokulturní prostředí bude stále více vzdalovat prostředí evolučních adaptací. Evoluční psychologové však podle mého názoru postavili své argumenty na mylném konceptu dva miliony let relativně stabilním prostředí evolučních adaptací. Během této doby nejenže existovalo několik druhů rodu *Homo*, ale nemůžeme jednoduše předpokládat ani relativně stabilní sociokulturní prostředí. Zejména v mladším paleolitu, který ještě spadá do prostředí evolučních adaptací, kdy se začaly diverzifikovat kultury. Koncept prostředí evolučních adaptací také navozuje mylnou představu, že evoluce lidské mysli se na konci paleolitu uzavřela. Evoluce by se zastavila v případě perfektně adaptovaného druhu na stabilní prostředí. Takového stavu člověk zjevně nedosahuje. Problematičnost konceptu prostředí evolučních

adaptací neznamená, že všechny hypotézy evolučních psychologů jsou chybné. Pro studium kultury má podle mého názoru zásadní důležitost hypotéza machiavelistické inteligence (též hypotéza sociálního mozku). Evoluční psychologové i experimentálně dokládají, že na evoluci lidského mozku se významně podílelo sociokulturní prostředí. Asi nejvýznamnější jsou v tomto kontextu experimenty s Wasonovým výběrovým testem, který naznačuje, že lidský mozek je především nástroj na řešení sociálních situací. Těmto evolučně psychologickým hypotézám by podle mého názoru měla být společenskými vědami věnována zvýšená pozornost.

Behaviorální ekologie člověka má velmi blízko ke kulturní ekologii a kulturnímu materialismu v americké kulturní antropologii. Liší se od nich využíváním poznatků teorie biologické evoluce při vysvětlování konkrétních kulturních prvků. Behaviorální ekologové nepodřizují kultury diktátu genů. Geny totiž nehrají v jejich modelech žádnou roli. Výhodou HBE podle mého názoru je, že při vytváření svých modelů její představitelé pracují s konkrétními socioekologickými podmínkami prostředí. Repertoár témat HBE je poměrně úzký (studium rodičovských investic, reprodukčních strategií a podobně) a její představitelé si neberou, jak se lidově říká, příliš „velký krajíc“. To podle mého názoru je druhou výhodou HBE, neboť její představitelé neaspírají na interpretaci celých komplexních kultur v kontextu jejich evoluční logiky. Kultura představuje v HBE samostatnou vrstvu reality a jen některé její oblasti jsou vysvětlitelné v kontextu biologické evoluce, a to jako soubor situačních strategií. Některé oblasti kultury jsou tak v pojetí HBE chápány jako kompromisy mezi požadavky genů a lokálními sociokulturními a ekologickými podmínkami. Jistou nevýhodou podle mého názoru představuje redukcionistický přístup HBE, kdy jsou sociokulturní fenomény redukovány na jednotlivé své komponenty a následně analyzovány samostatně. Tak se může stát, že se z jejich modelů vytratí klíčové informace o důvodech, proč se lidé chovají tak, jak se chovají. Kulturní prvky mohou dávat smysl v rámci evoluční logiky, ale vždy jej dávají v rámci kultury, která je na rozdíl od biologické evoluce, hlavním úběžníkem lidských životů.

Koevoluce genů a kultury podle mého názoru představuje slibný pokus, jak studovat komplexní vzájemné vztahy mezi biologickou a kulturní evolucí, mezi geny a kulturou. Jejich výhodou spatřujeme zejména v tom, že kulturu i geny považují za rovnocenné zdroje „dědičnosti“. Druhou podstatnou výhodou, kterou sdílí s behaviorální ekologií člověka, je schopnost vypracovat modely komplexních vzájemných vztahů s podmínkami konkrétní kultury. V tomto směru vyniká zejména Durham, který zdůrazňuje, že principy kulturní evoluce nejsou jednoduše analogické principům biologické evoluce. Kulturní evoluce má svá vlastní, na biologické evoluci nezávislá, pravidla. Na „styčných plochách“ mezi požadavky genů a kultur dochází ke kompromisním řešením, která nelze vysvětlit ani jako čistě biologickou adaptaci ani jako čistě kulturní adaptaci.

Představitelé modelů koevoluce genů a kultury pracují s kulturou jako samostatnou vrstvou reality. Podobně s kulturou pracují představitelé modelu kultury jako systému behaviorálních adaptací. Proto

pokud bych si měl vybrat mezi evolučními modely kultury, pak bych se rozhodoval mezi posledními dvěma jmenovanými evolučními modely kultury. Kultura v nich totiž představuje rovnocenného partnera genů a není považována jen za důsledek či výsledek evoluce genů.

7.

V neposlední řadě jsem se pokusil zasadit navržené čtyři skupiny evolučních modelů kultury do třech strukturálních úrovní studia kultury v kulturologii. Kulturu na úrovni rodu (generická kultura, kultura v atributivním smyslu) podle mého názoru studuje etologie člověka, sociobiologie člověka a evoluční psychologie, tedy modely kultury jako systému biologických adaptací. Tyto evoluční sociální vědy jsou založeny na adaptacionistickém programu, neboť každá kultura podporuje přežití a reprodukci svých nositelů. Variabilita kultur je převáděna na kulturní univerzálie a jednotlivé vzorce chování dokládají lidskou přirozenost, jejímž účelem je opět jediné a pouze přežití a reprodukce. Na pomezí studia kultury na úrovni rodu a na úrovni sociokulturní systémů (v distributivním smyslu) pak stojí behaviorální ekologie člověka a přístupy koevoluce genů a kultury – tedy modely kultury jako systému behaviorálních adaptací a modely kultury jako výsledku koevoluce. Tyto modely kultury nepředpokládají, že každý artefakt, sociokulturní regulativ či idea slouží prospěchu genů. Kulturní prvky a geny se mohou vzájemně podporovat či jít proti sobě, ale mohou být na sobě také zcela nezávislé. Vzájemný poměr kulturních prvků a genů se posuzuje v kontextu konkrétní kultury a přírodního prostředí, v němž její nositelé žijí a není proto přímo řeč o lidské přirozenosti. Kulturu na úrovni sociokulturních systémů podle mého názoru studují memetiky – tedy model kultury jako systému replikátorů. Kultura jako soubor memů je v podání memetik zcela nezávislá na genech. Memetiky na úrovni sociokulturních systémů sledují šíření a „přežívání“ jednotlivých memů i celých memplexů. Některé závěry memetik také přispívají ke studiu kultury na úrovni jednotlivce. Zde máme na mysli zejména studium šíření memů imitací. Roztříděním jednotlivých evolučních sociálních věd do rámce strukturálních úrovní studia kultury kulturologií ještě není řečeno, že každé z těchto „věd“ dáváme za pravdu. Hypotézy jednotlivých evolučních sociálních věd mohou být „simultánně pravdivé“ pro rozdílné domény nebo situace, neznamená to, že všechny hypotézy a modely evolučních sociálních vědy považujeme z kulturologického respektive biokulturologického hlediska za smysluplné a správné.

Při pokusu o hledání společných jmenovatelů jsem zjistil, že evoluční sociální vědy se orientují na studium lidského chování a s výjimkou behaviorální ekologie člověka hledají jeho vysvětlení na úrovni dědičných informací, a to ať kulturních nebo genetických.